
Szombati Kristóf[†]

A vidékfejlesztés ellentmondásai a Zselicségben

A Zselica Szövetség és a Bánya Panoráma Egyesület
tevékenységének elemzése

Az elemzés a szervezetek által következetesen követett, piacelvű modernizációs törekvéseket bírálja. Rámutat, hogy a szakmai és társadalmi nyilvánosság előtt haladónak bemutatott vidékfejlesztési modell – minden előnye ellenére – képtelen a fenntarthatósági követelmények és a „kedvezményezett” tudásának, törekvéseinek ötvözésére. A cikk mindezt két zselicségi, vidékfejlesztéssel foglalkozó szervezet tevékenységének bemutatásával érzékelteti.¹

Jelen tanulmány mind módszertani, mind pedig elméleti megközelítésben az alternatív üzleti vállalkozások Pataki György és Radácsi László által elvégzett elemzéséhez kíván kapcsolódni (Pataki–Radácsi, 2000). Elsőként tehát azt kell tisztázni, hogy miként lehetséges egyáltalán civil társadalmi szervezetek tevékenységének, ideológiájának elemzését ebbe elméleti keretbe illeszteni. Ez az általános problémafelvetés végül is egyetlen konkrét kérdésbe sűrítendő össze: lehetséges-e egyáltalán alternatív civil (társadalmi) szervezetekről beszélni; és ha igen, milyen keretek között?

A terepen szerzett általános tapasztalataim egyértelműen arra utalnak, hogy egy ilyen megkülönböztetés nemcsak lehetséges, de feltétlenül szükséges is; ugyanis ama civil szervezetek körében, amelyek – tág értelemben vett – társadalompolitikai elvek meghatározására vállalkoznak, az alternatív „újító” kezdeményezések *mind* célkitűzéseikben, *mind* pedig eszközválasztásaikban elkülönülnek a „konformistáktól”.² Ami a *célkitűzéseket* illeti, az alternatívok az

---

[†] Szombati Kristóf szociológia és politikaelmélet szakon végzett 2006-ban az ELTE Társadalomtudományi Karán, majd egy évig antropológiát tanult a University of Cambridge-en. Tudományos és közéleti érdeklődésének homlokterében a szegénység, a vidék és a környezet problémái állnak. E-lelél: kszombati@gmail.com

¹ Tanulmányom tapasztalati anyagát az a pár hónapos terepmunka szolgáltatta, amelyet 2002–2003-ban végeztem a Zselicségben.

² Ez a tipológiaalkotás Robert Merton amerikai szociológus deviancia-elméleti munkáira hagyatkozik: ezekben a szerző az egyes deviáns magatartásformákat egymástól, valamint a konformista magatartástól cél- és eszközválasztásuk szerint különböztette meg. E tipológiában az általa „újítónak” nevezett magatartásformák a rendszerkonform célokat és eszközöket elvető, azok helyébe újakat állító csoportok sajátjai.

emberi közösségek integrációjának fenntartható formáit részesítik előnyben, azaz azokat az integrációs mechanizmusokat, amelyek (a közösség bevett cselekvési mintáit lehetőleg tiszteletben tartva) a közösség környezetével fenntartott kapcsolatait a harmónia-elvekre alapozzák.³ Az „újítók” eszközválasztásaiban az elsődleges szempont pedig a megfogalmazott fenntarthatósági elv gyakorlati megvalósítása: az eszközválasztás egyértelműen a fenntarthatóság függvénye.

E nagyon általános definíció mögött azonban – és ezzel talán témakörünkhöz, a vidékfejlesztéshez is egy lépéssel közelebb kerülünk – egy fokkal konkrétabb világnézet, gondolkodásrendszer bontakozik ki: az alternatív civil szervezetek képviselői az egyes közösségek/társadalmak viszonyrendszereit mindig (fizikai és társadalmi) környezetükkel összefüggésben szemlélik, továbbá e viszonyrendszerek (kultúra, gazdaság, politika) egymásba ágyazottságára hívják fel a figyelmet. Ebből közvetlenül következik szilárd meggyőződésük, hogy minden, a közösség jólétének növelésére irányuló kezdeményezésnek feltétlenül figyelembe kell vennie e bonyolult kölcsönhatásrendszer integráltságát: nem irányulhat kizárólag egyetlen összetevőjére (például a gazdasági növekedésre). Másképpen fogalmazva: egy közösség jóléte összetett (kulturális, gazdasági, társadalmi-politikai, fizikai), s e jólét – hosszabb távon – elválaszthatatlan környezetének jólététől. E perspektívában a fenntarthatóság elve úgy érvényesíthető, hogy a fejlesztési programok alapkövetelményévé teszik a jólét különböző dimenziókban várható alakulásának vizsgálatát: a többdimenziós jóléti kalkulust. Az ilyen többdimenziós előrejelzések képezik aztán a közösségi döntéshozatal alapját – amely szintén jólétet előremozdító tényezőnek tekinthető (Sen, 1998).

Ezek alapján a fenntartható vidékfejlesztés alapelvét a vidéki közösségek ökológiai, gazdasági és társadalmi funkcióinak együttes kielégítésében jelölhetjük meg. Pontosán ez az a célkitűzés, amelyet az Európai Unió közös agrárpolitikájával összhangban álló Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program is megfogalmaz.⁴

³ Ezek természetesen minimális kritériumok, amelyek – amint azt látni fogjuk – egyéb újító törekvésekkel is kiegészülhetnek.

⁴ Lásd erről bővebben Kelemen Eszter *Vidékfejlesztés felelősen* című írását: a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program „célja ezen alapelveknek megfelelően egy olyan multifunkcionális mezőgazdaság kialakítása Magyarországon, ami a földművelés és az árutermelés mellett a vidéki térségekhez kapcsolódó társadalmi feladatokat, a kulturális és természeti értékek megőrzését is ellátná” (Kelemen, 2003, 6. o.).

Ezek után most már konkrétan is megfogalmazhatjuk azokat a legfontosabb feltételeket, amelyeknek egy, a vidékfejlesztés területén tevékenykedő alternatív civil szervezetnek eleget kell tennie: (1) kinyilvánított célkitűzéseinek és értékeinek tükröznie kell a fenntarthatóság fent megfogalmazott elvét; (2) integrált vidékfejlesztési programjaiban a gazdaságfejlesztési terveknek összhangban kell állniuk az ökoszisztémák egészségével, valamint a társadalmi értékek tiszteletével; (3) vidékfejlesztési programjai kidolgozásánál és megvalósításánál maximálisan támaszkodnia kell az érintett közösség tagjainak elképzeléseire; másképpen fogalmazva: tevékenységének, programjainak *bottom-up* (alulról fölfelé) jellegűeknek kell lennie.

Visszakanyarodva az „újító” kezdeményezések elemzési keretéhez, megállapítható, hogy míg az első feltétel a szervezetek célkitűzéseit, addig a második és a harmadik az eszközválasztásaikat vizsgálja. Kizárólag az ideológia-filozófia (célkitűzések) és a tevékenység (eszköz kiválasztás) együttes elemzése alkalmas arra, hogy egy szervezetről érvényesen megállapítsuk: felvonultat-e alternatív vonásokat, és ha igen, ezek inkább arculatjavító elemek vagy a szervezet egész életét meghatározó identitáselemek.

Az *arculat* vagy *identitás* döntő kérdésének megválaszolásához a következők vizsgálatát tartom szükségesnek: (1) a szervezete(ke)t vezető személy(ek) identitásának vizsgálata; (2) a szervezet(ek) ideológiájának vizsgálata; (3) a szervezet(ek) tevékenységének vizsgálata. Mielőtt azonban e feladatoknak nekilátunk, ha csak röviden is, szükséges a magyar falusi társadalomfejlődés jellegzetes vonásainak bemutatása, amelyek – amint látni fogjuk – jelentősen behatárolják az alternatív szervezetek mozgásterét.

Közbevetés: mi lett a magyar faluval?

Társadalomtörténeti kutatások szerint faluról mint viszonylag zárt társas közösségről az 1950–60-as évek fordulójáig lehetett beszélni Magyarországon (Valuch, 2001). Eddig a falusi közösségekre egy bizonyos fokú regionális gazdasági önellátás (autarchia), egy – a gazdasági szerkezethez kapcsolódó – belülről fakadó (endogén) tényezők által uralt társadalomszerkezet, és egy viszonylag egységes norma- és értékrendszer volt jellemző. A mezőgazdaság kollektivizálása, a szocialista „faluépítés”, valamint a szocialista nevelés azonban az 1960-as évek elejére „sikeresen” szétzilálta a magyar falut. A felülről bevezetett folyamatok következményeként megszűnt a gazdasági önellátás, átalakult a társadalmi és a politikai szerkezet hierarchiája, és megingott a gazdasági, társadalmi és politikai szerkezetet újratermelő hagyományos értékrendszer. Ezeket a fo-

lyamatokat nem csupán a falusi közösségek központtól való egyre erősebb függéseként lehet értelmezni, hanem az integrációs mechanizmusok átalakulásaként is.

A szociológia klasszikusai (Durkheim, Weber, Tönnies stb.) a modernizációs folyamatokat a szolidaritási formák átalakulásaként értelmezték; a legkidolgozottabbnak tekinthető habermasi fogalmi rendszer a modernizációt a szociális integráció rendszerintegráció általi felváltásaként értelmezi. Habermas értelmezésében az idő előrehaladtával a cselekvésorientációk összehangolását egyre kevésbé képes biztosítani a felbomló normarendszer, így annak terhét az egyre markánsabb szerephez jutó rendszermechanizmusok veszik át. E médiumok közül a legfontosabbnak a pénz és a hatalom tekinthetők; a modernizáció kibontakozása során a falusi közösségek integrációja is egyre inkább a közösségi kereteken túlmutató pénz- és hatalmi viszonyokon alapul. Ez a folyamat egyre inkább aláássa a falusi közösségek autonómiáját; továbbá a rendszermechanizmusok vérkeringésébe való bekapcsolódás a sajátos társadalmi viszonyok elsorvadásával jár együtt. Ebben a perspektívában a szocialista fejlődés az univerzális modernizációs folyamatnak csupán egy olyan speciális válfaja, amelyben a rendszerfejlődést a hatalmi mechanizmusok elsődlegessége jellemzi.

E fejlődési út felbomlása (a rendszerváltozás) azonban minden eddiginél súlyosabban érintette a magyar falusi közösségeket: a falusi lakók jelentős része ugyanis egyszerűen kiesett a legalapvetőbb rendszermechanizmusból, a munkaviszonyból, mely a közösségek szétesését erőteljesen felgyorsította. Ez a folyamat ma odáig fajult, hogy a falu mint gazdasági és társadalmi egység teljesen felbomlóban van; atomizált egységei: lakosai – egymástól egyre inkább elidegenedve – a puszta túlélésért küzdenek. Ezzel a szociológia klasszikusai által tárgyalt modernizációs folyamat – paradox módon – Magyarországon a falusi társadalomban érezteti leginkább hátrányos következményeit. Tudniillik a falusi társas-társadalmi szövet az, melyet a rendszermechanizmusok rendkívül gyors térnyerése, majd ugyanezen mechanizmusok válsága a legerőteljesebben szétromcsol. E közösségek integrációját sem a hagyományos életvilág⁵ szétfeszített mintái, sem az erejüket veszített rendszermechanizmusok nem képesek immár ellátni.

A koordinációs sémák hektikus változásának következménye egy – a személyiségi rendszerekben jelentkező – rendkívül erőteljesen *negatív individualizációs hullám*. Ennek során olyan privatizált (atomizált) életvilágok jönnek létre, amelyek lakói közösen osztoz-

---

⁵ A kifejezést Jürgen Habermastól kölcsönöztem.

nak az „elszigetelődés kollektív sorsán”.⁶ S ami még súlyosabb: az egymástól elváló magánszférákban közvetlenül olyan egyéni problémaként jelenik meg a munkanélküliség, a munkaerő megkopása, a visszaminősítés, amely eme elszigetelt egyéni perspektívákból értelmezhetetlen, általánosabb összefüggésekbe elhelyezhetetlen. Röviden, e privatizált életvilágokban élők számára a társadalmi helyzet egyéni élethelyzetként jelenhet csak meg, a társadalmi problémák közvetlenül pszichés diszpozíciókba csapnak át: személyes elégedetlenségbe, büntudatba, szorongásba stb.

Természetesen az imént vázolt társadalmi dezintegrációs folyamatok határhelyzeteknek tekinthetők; tüneteik annál súlyosabbak, minél inkább érvényesülnek az említett koordinációs zavarok: azaz minél előrehaladottabb a tradicionális társadalmi viszonyok felbomlása és minél erőteljesebben érvényesül az új rendszermechanizmusok válsága. Úgy tűnik, hogy a magyar falusi társadalom jelentékeny hányada jutott el egyfajta *point of no return*⁷ helyzetbe, amelyet olyan mérvű erőforrás- és motivációhiány jellemez, hogy az önerőből való „boldogulás” szinte elképzelhetetlen.

A Bánya Panoráma Egyesület és a Zselica Szövetség

Bányát, a Zselic egyik völgyében megbúvó törpefalut is kiterjedt társadalmi válság és biztos elnéptelenedés várta. Hogy ez a szomorú vég mégsem következett be, az elsősorban a *Bánya Panoráma Egyesület* megszületésének köszönhető. Az 1989. december 6-án bejegyzett egyesület szakmai elitközössége (az egyesület tizenegy tagja között találunk közgazdászt, jogászt, építészmérnököt, villamosmérnököt, szociálpolitikust stb.) célként a falu megmentését tűzte maga elé, ennek eszközét pedig a falu humán és gazdasági erőforrásokkal való beinjekciózásában látta. Az elképzelés igen egyszerű volt: az állami gazdaságtól megszerzett 94 hektáros területet felparcellázni, és a kijelölt kétszáz telket rövid időn belül értékesíteni. E bravúrhoz szükség volt egy sikeres marketingfogásra is: az egyesület elnöke, Nagyné Czanka Valéria, elnyerte több országosan híres élsportoló (többek közt Hargitay András, Novák Erzsébet, Zsivóczy Gyula, Fábrián László, Schmitt Pál) pártfogását, akik az akcióhoz nevüket adták – és a legtöbben telektulajdonosokká is váltak. A húzás bejött: mára körülbelül harminc új ház épült a

⁶ Itt Ulrich Beck kitűnő tanulmányának felismeréseit alkalmaztam a magyar falusi társadalom helyzetére (Beck, 1997).

⁷ Olyan helyzet, amelyen túllépve lehetetlen egy korábban fennálló állapothoz visszajutni.

faluban; az 1990-es évek elején a község össznépesége negyven fő körül mozgott, ma ez a szám száz főre tehető.

1996-ra vált világossá, hogy Bánya sorsa nem választható el az egész zselici kistérség helyzetétől – amelynek szerves része. Nem csupán a pályázatok kívánták meg a térség különböző aktoraival (önkormányzatok, befektetők stb.) való együttműködést, hanem nyilvánvalóvá vált: Bányát csak akkor lehet vonzóvá tenni, ha a környezetét is azzá teszik. Az integrált vidékfejlesztéshez szükséges együttműködés bázisszervezetévé az 1996 februárjában megalakuló *Zselica Szövetség* vált, amely a következő szervezetek együttműködésén alapul: 32 települési önkormányzat, egy alapítvány, két természetjáró szakosztály, egy vállalkozásokat tömörítő közhasznú társaság, két egyesület. Az ernyőszervezet azonban valójában kettő-plusz-egy lábon áll: „*spiritusz rektora*”⁸ a Bánya Panoráma Egyesület, második pillére a Zselici Falusi Turizmus Hálózat, míg munkaszervezete a Zselic-Somogy kht. És hogy mi jellemző a két egyesület viszonyára? Ezt a kérdést a szervezetek tevékenységének elemzésénél kívánom kifejteni. Most csupán a következő (erősen klisé jellegű) tényezőket szeretném előlegesen felvillantani. A Zselica Szövetség elnöke, dr. Speigl József, Czanka Valériát már régebről ismerte, hiszen a Testnevelési Főiskola sportszervezői szakán tanítványa volt. Sportmozgalmi tevékenységére akkor tett pontot, amikor „*Vali kitalálta, hogy legyen a Zselica Szövetség elnöke*”.⁹ A két szervezet között – amint azt a tanulmány későbbi pontján látni fogjuk – egyfajta munkamegosztás alakult ki: az együttműködés rendkívül szorosnak tekinthető: „*ha kell valami, van valami, Vali szól Jóskának, és fordítva*”¹⁰ – mondta nekünk a Bánya Panoráma Egyesület egyik munkatársa. A két egyesület ugyanabban a kaposvári bérházban bérel irodát, és ezek ugyanazon szinten találhatóak; az elnöki szobák ajtóit között nagyjából 13 lépés a távolság – az út a közös titkárságon át vezet...

Vezetői identitás

Ha Czanka Valéria egy állatpár nászának köszönhetné születését, minden bizonnyal egy sas és egy bivaly ivadékának mondhatná magát. Az őt személyesen ismerők ugyanis általában két markáns tulajdonságát szokták kiemelni: egyrészt szárnyal, másrészt a Zselicség húzó ereje. Életpályáján végigtekintve, az ember előtt önkéntelenül is egy magát semmiben sem kímélő, a közösségért szívósan munkálkodó, a társadalmi ranglétrán felfelé menetelő 'neo-sztaha-

⁸ Idézet a vezetőkkel készített interjúkból.

⁹ l. m.

¹⁰ l. m.

novista' képe rémlik fel. Ha ezt objektív adatokkal is alá kívánnám támasztani, a következőket semmiképp sem felejténém ki: Czanka Valéria 1956. március 11-én született Bánya faluban termelőszövetkezeti dolgozók lányaként. A közösséghez tartozás fontossága és ereje már egészen kis korában belé ivódott: az általános iskola felső tagozatától kezdve kézilabdázott a megyei lánycsapatban, majd a kaposvári gépipari szakközépiskolában kezdett el sakkozni, ahol még abban az évben – 1973-ban – országos harmadik helyezést ért el. Szervező-nyüzsgő hajlamait pedig az ifjúsági mozgalomban tudta kiélni: elmondása szerint ennek közösségi szelleme megtermékenyítően hatott személyiségének fejlődésére. Életútjának későbbi szakaszára azonban a sakk volt a legnagyobb hatással: a sakk ugyanis önfegyelemre és stratégiai gondolkodásra nevel („*minden lépés közelebb visz a cél felé, minden problémára több megoldás létezik, és minden megoldásnál van jobb megoldás*”¹¹), másrészt megnyithatja az utat értékes emberi kapcsolatok és művelt, értelmiségi emberek felé. Így történhetett, hogy tízévi műszerész munka után Czanka Valéria a Testnevelési Főiskola sportszervezői szakán találta magát, ahol kiemelt inspirációs forrást a társadalomfejlesztést, jövőkutatót, valamint szervezéselméletet oktató tanárai jelentettek. A kezdeti sikerek után úgy döntött, hogy a Közgazdaságtudományi Egyetem vállalkozói menedzser és a Kereskedelmi és Ipari Főiskola turizmus szakával is megpróbálkozik – természetesen eredményesen.

Iskoláiban szerzett tudástökéjével és szűnni nem akaró lendületével felvértezve Czanka Valéria 1989-ben úgy döntött, hogy a kínáló karrierlehetőségek helyett energiáit szülőfalujának megmentésére fordítja. A Bánya Panoráma Egyesületbe fektetett társadalmi munkája tehát alapvetően érzelmi és felelősségetikai motivációkon alapult: azt a szűkebb közösséget akarta felvirágoztatni, amelynek sikereit nagymértékben köszönhette. Ezen általános célkitűzés mögött azonban két fontos megválaszolendő kérdés feszült: (1) mit akar megmenteni; és (2) hogyan akarja megmenteni?

Czanka Valériának az első kérdésre adott válasza viszonylag egyértelmű volt: a falusi közösségek fennmaradása elképzelhetetlen a gazdasági élet felélesztése és a lakosok anyagi gyarapodása nélkül – gazdasági növekedés nélkül nem lehet a közösségeket összetartó értékeket megmenteni.

A második kérdésre azonban nem lehetett ilyen egyöntetű választ adni, mert Czanka diagnózisa szerint azok a közösségek hiányoznak, amelyeken az építkezés alapulhatna; ezért az elsődleges

---

¹¹ l. m.

feladat a falusi közösségek érdekközösségen való újraalapozása: vagyis egy kulturális közösségnek gazdasági téren is meg kell állnia a helyét – ez a tér pedig nem más, mint a piac. Akkor működőképes valami, ha *fenntartható* és *eladható*. Fenntarthatóság és eladhatóság összekapcsolása: ez Czanka Valéria és a Bánya Panoráma Egyesület egyértelmű *credója*.

Ha Czanka Valéria a szárnyaló, erős kisugárzású ideológus – aki a Zselicséget eladja –, akkor dr. Spiegl József a két lábbal a földön álló szakember, aki a konkrét programokat kidolgozza és levezényli. Végrehajtó minőségében számára válik igazán kézzel tapinthatóvá a fenntarthatóság és eladhatóság gyakorlati szembenállása, amelynek fényében kijelenti: az ökológiai mintatárság legfeljebb perspektíva; a fenntarthatóság jelenleg a visszafejlődés megakadályozásában merül ki. A legfontosabb célkitűzés szerinte a helyi érdekek és értékek felismerésének elősegítése az itt élők körében; ez a ráébredés a fenntartható fejlődés záloga. Spiegl József személyes motivációja is egyértelműen érzelmi alapú: megszerette a Zselicséget és a zselicieket, akiknek boldogulását szervezői-menedzseri tapasztalataival kívánja előmozdítani.

Az erős érzelmi motiváltságon túl három alapvető eleme rajzolódik ki a vezetői identitásnak. Az első a helyi lakosok fejlesztési folyamatba való bekapcsolásának igénye. A velük készült interjúk során mindkét vezető hangsúlyozta az önjáró, autonóm fejlődés és a helyi értékek és partikuláris szempontok becsatornázásának fontosságát. Vagyis a fejlesztési folyamat elindítói reflexszerűen hajtogatják a fenntartható fejlődés ama tézisének, amely szerint minden fejlesztési folyamat bázisának és kiindulópontjának a helyi közösségnek kell lennie. E tézis szakrális (kvázi imaszerű) ismétlése mögött a zselici fejlesztési folyamat egyik alapvető ellentmondásába ütközünk, abba, hogy ez a fejlődés minden, csak nem endogén, belső indíttatású. E problémát azért vagyok kénytelen már e helyen felvetni, mert elsőként a vezetői identitás belső ellentmondásaként jelentkezik. Ugyanis, míg ez utóbbi nem győzi kidomborítani a lokalitás fontosságát, egyben önnön vezetői (leader) szerepének pozitív hatásaira, sőt nélkülözhetetlenségére hívja fel szüntelen a figyelmet. A kérdés itt most nem eme önkép megalapozottságának vizsgálata, hanem a két identitáselem (autonómia kontra leader-identitás) alapvető szembenállása. Nem nehéz ugyanis belátni, hogy a vezetői-menedzser szerep döntő fontosságra azáltal tesz szert, hogy az autonóm fejlődés lehetőségeit rendkívül korlátozottan állítja be – s ezáltal emeli magát az objektív szükségszerűség státuszába. A vezetők általában a helyiek alacsony fokú kezdeményezőkézségére, egymástól való elidegenedésére, az együttműködés lehetetlenségére

re, az irigykedés „ezeréves átkára” vezetik vissza azt, hogy „*alulról jövő kezdeményezés csak elvétve volt*”. Még egyszer leszögezem: e diagnózisok – amint ezt a *Közbevetés* című fejezetben jeleztem – nem minősíthetők eredendően hamisnak; identitásbeli ellentmondás azért jelentkezik, mert a vezetők képtelenek az endogén fejlődés követelményeit a vezetői exogén – kvázi-oktrojált – fejlődés elveivel és módszereivel összeegyeztetni.

A vezetői interjúkból az derül ki, hogy az identitás két elemének szembenállása nem tudatosult eddig a személyiségben. E probléma súlyosságára a vezetői identitás harmadik eleme tekintetében derül igazán fény: ezt nevezhetjük a piaci viszonyokba vetett hitnek vagy marketing-szemléletnek. Ez a Polányi-féle árufikció¹² és a Bourdieu-féle tőkekonverziós elmélet¹³ érdekes vegyületének tekinthető. E szemléletben a közösség mint különböző típusú és mennyiségű tőkefajtákkal rendelkező entitás jelenik meg, amelynek elsődleges célja a tőke gyarapítása („*a helyi emberek helyzetének javítása*”¹⁴); a gyarapítás legfőbb eszköze a legkülönbözőbb (a közösség által birtokolt) javak gazdasági tőkeként való elfogadtatása és hasznosítása (cseréje) a piacon.

Ez a tőkegyarapítási mozzanat az, ahol a közösség vezetői döntő szerephez jutnak, ugyanis „*az emberek nem ismerik fel saját érdekeiket és értékeiket, ebben segítségükre kell lenni: az emberekkel meg kell láttatni a körülöttük lévő értékeket*”.¹⁵ E perspektívában a vezetők lesznek azok, akik a javak tőkévé minősítését és az egyes tőkefajták (humán, társadalmi, gazdasági) közötti átváltást döntően befolyásolják. Hogy a zselici vidékfejlesztés szempontjából döntő jelentőségű jószágot, a közösségi értékeket vegyük például, feltehető az alapvető kérdés: mi vagy ki határozza meg, hogy egy érték

---

¹² Polányi Károly „fiktív áru” kifejezése arra utal, hogy kapitalista viszonyok között az olyan erőforrások, mint a föld, a munka és a pénz (amelyek nem-kapitalista körülmények között általában nem – vagy csak bizonyos feltételek mellett – válhatnak piaci csere tárgyává) a piaci kereslet-kínálat központi elemei. A *nagy átalakulás* című művében, amely a szerzőt nemzetközileg híressé tette, Polányi az említett természetes erőforrások piacosításának hátrányos társadalmi következményeit elemezte (Polányi, 2004).

¹³ Pierre Bourdieu marxista-ökonómisztikus elméletében a társadalmi struktúra különböző tőkefajták (jövedelem, iskolázottság, társadalmi presztízs és kapcsolatok stb.) csoportok és osztályok közötti megoszlásaként értelmeződik. Bourdieu elmélete szerint egyes csoportok a struktúrában elfoglalt pozíciójukat olyan ún. rekonverziós stratégiák révén javíthatják, amelyek az egyes tőkefajták (gazdasági, kulturális, társadalmi) egymás közötti átváltásán alapulnak (lásd például Bourdieu, 1978).

¹⁴ Idézet a vezetőkkel készített interjúkból.

¹⁵ I. m.

tőkévé válik-e? Olybá tűnik – bár ezzel egy kicsit előre szaladunk –, hogy ez a kérdés egy összetett, háromszereplős egyeztetés során jut nyugvópontra: e folyamat három szereplője a két vizsgált szervezet apparátusa, a piac és maga az értékhordozó. Ez az a pont, ahol a vezetői identitás két elsődleges elemének szembenállása a felszínre kerül: ekkor válik ugyanis nyilvánvalóvá, hogy a döntési stratégiák kialakítása nem tisztán endogén folyamat, hiszen arra komoly hatást gyakorolnak külső (exogén) tényezők: a piaci szereplők, és a közösség „önjelölt vezetői”.¹⁶ E folyamatok ellentmondásai jórészt rejtve maradnak a vezetők előtt – bár nem minden esetben.¹⁷

A zselici vidékfejlesztési szervezetek ideológiája

Kiadott brosrúráikban,¹⁸ a vezetőkkel készült interjúkban (például PR Herald, 1999), a tevékenységüket elemző tankönyvekben (például Fazekas et al., 1999) a zselici vidékfejlesztésben érdekelt szervezetek programjukat egy fenntartható mintatárség megteremtésében látják. Ennek leghatásosabb megfogalmazását egy angol nyelven közölt szövegében Czanka Valéria adja, aki ekképpen fogalmaz: *„szervezetünk célja helyi hagyományaink és természeti örökségünk értékeinek védelmezése, továbbá eme értékek kibontakoztatása a helyi emberek munka- és életkörülményei javításának érdekében, hogy mindezek révén elősegítsük a közösséghez tartozás érzését”* (Czanka–Mihaly, 2000). A társadalmi, ökológiai és gazdasági feltételek egységes kezelésének gondolata a Zselica Szövetség alapszabályzatának célkitűzései között is megjelenik: *„Az Egyesület célja [...] a zselici kistérség komplex fejlesztése; ennek érdekében a térségi és helyi közösségek kezdeményezéseinek ösztönzése, összehangolása, a hagyományok ápolása, a természeti értékek, a környezet védelme...”*. Ebből az idézetből az organikus fejlesztés gon-

¹⁶ Érdekes kérdés a két szervezet vezetőinek helyi elfogadottsága: mind maguk a vezetők (Dr. Spiegl József és Nagyné Czanka Valéria), mind pedig a zselici falvak lakosai kétségessé teszik endogén vezetői pozíciójukat; a közösségek két okból nem tekintik természetes vezetőiknek az említett személyeket: egyrészt kaposvári lakhelyük miatt, másrészt a közösséggel mint szimbolikus világnézeti közösséggel szembeni idegenségük miatt. Dr. Spiegl József budapesti származásúként eleve félig idegennek minősül a helyiek szemében, Czanka Valériát pedig budapesti értelmiségi státusza emeli a közösség fölé. Úgy tűnik, hogy a közösségek mindennapi életében, a narratívái megalkotásában való részvétel döntő ismérve a közösségi tagságnak.

¹⁷ Álljon itt példaként Czanka Valéria egy megjegyzése: *„ahova a tőke beteszi a lábát, nem biztos, hogy a helyi viszonyokkal tőkéltesen harmonizál; ha csak gazdasági érdekek húzódnak meg, akkor nem állnak össze a dolgok, mert aki vesztesnek érzi magát, az kiszáll”*. (Idézet a vele készült interjúból.)

¹⁸ Lásd a Zselici Faluhálózat kiadványait (például *„Várjuk a Zselicbe!”*).

dolatán túl már kiolvasható a fenntarthatóság fent említett harmadik követelménye: a helyi közösségek részvétele a vidékfejlesztési programok kidolgozásában és megvalósításában.

Ezek a nagyon hangzatos és egyúttal rendkívül felszínes szövegek azonban legfeljebb a szervezeti identitás külső rétegét (vagy arculatát) alkothatják. A szervezetek identitásának mélyebb rétegeibe való bepillantást az általános tevékenységükről készült leírások vagy egyes programjaik diskurzuselemzése adhatja; az identitás kontra arculat probléma eldöntését pedig csak a szervezetek tevékenységének elemzése teszi lehetővé. Ez azonban nem kérdőjelezi meg a diskurzuselemzés érvényességét. Ennek elvégzéséhez két forrást tartok alkalmasnak: az egyik a már említett *Térségfejlesztési kezdeményezések kézikönyvének* Gyakorlati útmutatója, mely szemmel láthatóan a Zselica Szövetség egyik tagjának tollából származik; a másik a Bánya Panoráma Egyesület családi vállalkozások elősegítésére kidolgozott programja.

A Térségfejlesztési kezdeményezések kézikönyve

Az első forrás kiválasztásánál az jelentett problémát, hogy noha akadt volna az elemzés elvégzésére alkalmasabb szöveg (*A Zselica Szövetség Agrárstruktúra és vidékfejlesztési programja*), annak felhasználása etikátlan lett volna – ugyanis nem kaptam rá felhatalmazást. A kiválasztott szöveg mellett az szól, hogy mind tartalmi, mind pedig szemiológiai szempontból nagyon közel állnak egymáshoz a források, így elemzésem megbízhatónak minősíthető.

Már első ránézésre is könnyen észrevehető, hogy a szöveg megközelítése egy ún. gazdasági-modernizációs paradigmába integrálódik. Ennek egyik leglátványosabb eleme a fejlődés materialista koncepciója (és matematikai-statisztikai mérőszámokban való kifejezése). Ebben a perspektívában egy vidékfejlesztési program sikere az objektív-tárgyszerű mutatók javulásától (és e javulás mértékétől) függ: ennek fényében kerül sor a felhasznált pénzügyi források és e pénzügyi források materiális hozadékainak taglalására (például 10 km kerékpárút megépítése, 10 pályakezdő munkanélküli 18 hónapos foglalkoztatása a bányai Alkotóházban stb.). A siker makrostatisztikai adatokkal való mérése szorosan összefügg a térségfejlesztés költséghatékonysági megközelítésével, ami egyfajta „menedzserszemléletet” indukál – hiszen a legfontosabb kérdéssé az erőforrások gazdaságos felhasználása és gyarapítása lép elő. A szöveget uraló gazdasági-modernizációs diskurzust azonban helyenként meg-megszakítja egy ettől élesen elütő fogalomhasználat. Az olyan megfogalmazások, mint a „globális gondolkodás – helyi cselekvés” vagy az „önfejlődés”, „együttgondolkodás fontossága”

arra utalnak, hogy a menedzserszemlélet elvont felülnézetét ki kell egészíteni az alulról építkezés láncszemeivel.

Ezt a megállapítást alátámasztani látszanak a szervezet által vallott alapértékek; a szervezet vezetőjével készült interjú alapján a következő, fontosságban csökkenő értékrangsor állíthatjuk fel: *jótekingodás, tervszerűség, tudományosság-szakértelem, lelkesedés, kreativitás, együttműködés*. Ezzel kapcsolatban a következőket emelném ki: (1) az első három helyen szereplő érték egyértelműen egy *top-down* (földről lefelé) – kissé sarkosabban fogalmazva: voluntarista – jellegű fejlesztési ideológiára utal; (2) a második és harmadik helyen szereplő értékek kapcsolódnak a legeggyértelműbben a – továbbiakban kifejtendő – gazdasági-modernizációs diskurzushoz (amelynek azonban egyben szerves elemeit alkotják a gazdasági környezethez való alkalmazkodást és az innovációt/versenyképességet valorizáló értékorientációk, mint a lelkesedés és kreativitás); végül (3) az alapelvek között megjelenik a fenntarthatóság egyik kritériuma (az együttműködés), továbbá – jóval hangsúlyosabb helyen – a szociális érzékenység is (jótekingodás). (E duális szemlélet másik szembeötlő példája a Somogyi Hírlapban megjelent interjú Czanka Valériával, amelyben a már említett Polányi-Bourdieu-féle tőkeszemlélet egyeduralmát egy bekezdés erejéig megbontja az ember központi fontosságára épülő, a „*pénzcentrikus fejlesztés*” ellentmondásaira reflektáló diskurzus.) A szöveg további elemzése azzal a kiegészítéssel szolgál, hogy a modernizációs szemlélet nem csupán humán-társadalmi, hanem ökológiai szempontból is korrigálandó: több helyen említi a „*környezetkímélő technológiák*” szükségességét (amelynek technokrata felhangja megint csak rímeli a domináns diskurzus említett elemeire), sőt a szöveg addig a kijelentésig is elmerészkedik, hogy „*a természeti értékek megóvása a legfőbb cél*”.

Az előzőek után nem túl meglepő, hogy a Zselica Szövetség vidékfejlesztési programjának központjában a gazdaságfejlesztés áll. *In texto* kiderül, hogy a tevékenység fókuszában elsősorban az „*idegenforgalmi kapacitás növelése*” és másodsorban a „*kistérség gazdaságának fejlesztése*” áll. Mindkettő szempontjából döntő fontosságú az infrastruktúra-fejlesztés, amelyet a szöveg a vidékfejlesztés motorjának állít be: a zselici fejlesztések sikereiben (szervezeteink szerint) nagy szerepet játszottak a megvalósult infrastrukturális beruházások – amelyekről a későbbiekben még lesz szó. Azonban a sikereket taglaló passzust tovább böngészve, a materiális dimenzió túl itt is megjelennek a siker humán-társadalmi szempontjai. A szöveg írói a legfontosabb eredménynek azt tekintik, hogy a közösségekben megindult a „*közös gondolkodás, az együttműködés*”.

a térségfejlesztés kérdéseiben”, továbbá hangsúlyozzák a foglalkoztatás növelésében elért sikereket (amelyet a modernizációs szakzsargonon „*a humán erőforrás fejlesztése terén elért sikereknek*” nevez). Itt is felbukkannak tehát annak a határozott törekvésnek az elemei, amelyek a főáramú modernizációs paradigma olyan fajta kiegészítését tartják kívánatosnak, amely a hatékonysági kalkulusba képes beágyazni a humán-társadalmi és az ökológiai tőkék érték-változásait is.

Ez az alternatívnak szánt modernizációs szemlélet a megfogalmazói számára annyiban paradigmaváltás, amennyiben a döntő fontosságú kérdésre fókuszál: „*mire kellene az anyagi beruházások: milyen célok, milyen programok elérésére?*”¹⁹ A *Térségfejlesztési kezdeményezések kézikönyve* azonban erre a kérdésre nem ad egyértelmű választ: alapcélkitűzésként hol a „*természeti értékek megóvását*”, hol „*a kistelepülések megmentését*”, hol „*a hagyományok fenntartását*”, hol a kistérség egy mindhárom szempontot integráló „*komplex fejlesztését*” jelöli meg. A válaszok sokféleségéből elsősorban az a következtetés vonható le, hogy a szervezetek által képviselt alternatív modernizációs szemlélet erős inkonzisztenciát, sőt inkoherenciát mutat.²⁰ Ez azonban nem jelenti azt, hogy egy-egy (ideológiai elemeket tartalmazó) programjuk elemzése ne nyújthatna fontos információkat az imént feltett kulcsfontosságú kérdés megválaszolásához. Ez a válasz ugyanis hozzásegíthetne minket az alternatív modernizációs paradigma (persze csak rendkívül elnagyolt) felvázolásához.

A Portaprogram

A Bánya Panoráma Egyesület Családi vállalkozásokat elősegítő programjának (más néven Portaprogramjának) elemzése teszi lehetővé a szervezet általános alapcéljának (a „*falusi közösségek újjáépítése új alapokon*”²¹) értelmezését. Az elemzett programból az derül ki, hogy a szétesett faluközösségek újraélesztése gazdasági alapon képzelendő el: hosszú távú célkitűzésként „*gazdasági érdekeltségen alapuló faluközösségek*” létrehozását jelöli meg. A projekt közvetlen célja, hogy „*mindazokat az értékeket, amelyeket a falvak és környezetük hordoznak, a turizmus számára láthatóvá, elérhetővé és jövedelmezővé [kell tenni], ...mintát, célt, tudást és kapcsolódási lehetőséget adni a kistelepülésekben élőknek*” családi vállalkozások létrehozása érdekében. Az elképzelés mögött egyértelműen egy

¹⁹ Részlet a Czanka Valériával készült interjúból.

²⁰ A szervezetek tagjaira vonatkozóan ezért tartom alkalmasabbnak a szemlélet, mint az elmélet vagy paradigma terminusokat.

²¹ Részlet a Czanka Valériával készült interjúból.

előfeltevés húzódik, mely szerint a jól működő emberi közösség egy „*érdekkörös hálózati rendszer*” meglététől függ. A gondolat rímel arra a tőkecentrikus szemléletre, amelyre a korábbiakban utaltam, és amely immáron lehetővé teszi az alternatív modernizációs fejlődésszemlélet pontosabb meghatározását.

A kiindulópont egy hiperrealistának mondható alapvetés: beágyazódás a mindenkori gazdasági rendszerbe, amely jelenleg a piaci feltételekhez való alkalmazkodást jelenti. E feltevés alapja az elvárás, hogy a gazdasági munkamegosztásba való betagozódás biztosíthatja a leghatékonyabban a társadalmi alapegységek (egyén, család) „*életesélyeinek javulását*” és a közösségek integrációját. A gazdasági rendszer különböző szereplői között kibontakozó verseny a gazdasági tőkefajták birtoklásáért folyik. Ebben a perspektívában a gazdasági szereplők esélyeit döntően meghatározza az általuk birtokolt tőke mennyisége (és összetétele): minden résztvevő a birtokában lévő különböző tőkefajták (politikai, társadalmi, kulturális) gazdasági tőkévé alakításában és gazdasági tőkéjének gyarapításában érdekelt. Az imént említett „*érdekkörös hálózatok*” koncepciója az előbbi modellt annyiban egészíti ki, hogy az önérdék-követő individuális szereplők együttműködését bizonyos kölcsönös,²² illetve kizárólag kollektíven kiaknázható²³ érdekek mentén engedi meg. Fontos észrevenni, hogy e fejlődésmodell tengelyét a gazdaságfejlesztés, valamint az egyéni és társadalomfejlődés közötti pozitív kapcsolat alkotja. A nem-gazdasági mechanizmusok és tőkefajták kétféle módon befolyásolhatják ezt a pozitív kapcsolatot: (1) amennyiben lehetséges gazdasági tőkévé való átváltásuk, illetve gazdasági mechanizmusokra gyakorolt hatásuk az adott fejlesztési program/stratégia szempontjából kedvező; (2) amennyiben az átváltás lehetetlen, illetve közvetlen kedvező hatás nincs, de a szóban forgó nem-gazdasági tőkefajták és mechanizmusok hosszú távú megőrzése a fejlesztési program módosítását vagy elvetését teszi szükségessé. (Már itt meg kell azonban említeni, hogy a modell gyakorlati alkalmazásai azt mutatják, hogy a nem-gazdasági tőkefajták és mechanizmusok megőrzése az esetek többségében csak akkor indokolja az adott fejlesztési program módosítását

²² Kölcsönös érdeke lehet például egy közös turisztikai brosúra kiadása egy falu szállásadójának, pékének, horgászto-tulajdonosának stb. Ezzel ugyanis minden egyes szereplő anélkül növelheti hasznát (gazdasági tőkéjét), hogy az egy másik szereplő kárára lenne.

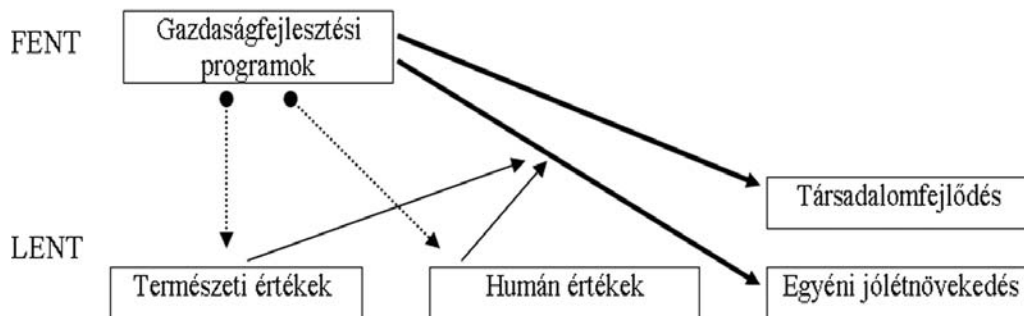
²³ Ilyen kollektíven kiaknázható érdek (közjószág) lehet például egy a falut más településekkel összekötő betonút megépítése, mert a falu lakói közül egy sem rendelkezik a beruházáshoz szükséges tőkemennyiséggel – amely beruházás a lakók mindegyikének gazdasági hasznot hajt.

vagy elvetését, ha e tőkefajták és mechanizmusok – egyéb téren – rövidtávú gazdasági hasznokkal kecsegtetnek.)

A Portaprogram a nem-gazdasági tőkefajták közül a következőket emeli ki: „*hagyományok ápolása eladhatósági szempontból*”, „*természetes értékek feltárása, védelme, misztifikálása, jövedelmezővé tétele*” stb. Már ezek az idézetek is egybecsengenek azzal a vezetői interjúk elemzése során megalapozott véleménnyel, amely szerint a fenntarthatóság az eladhatóság függvénye. E ponton érdemes visszatérni a vezetői identitás elemzésének befejező gondolatmenetéhez. A fenntarthatósági és eladhatósági kritérium közötti feloldatlan feszültség ugyanis nemcsak a vezetői identitás fontos jellemzője, hanem mindkét szervezet ideológiájának (és amint látni fogjuk működésének) legszembetűnőbb ellentmondása. Ha tüzetesebben megvizsgáljuk azt a folyamatot, amelynek során a fenntartható és kiaknázandó értékek szelektálódnak, tisztábban elénk tárulnak ellentmondásaik. Egyrészt nyilvánvaló, hogy az a háromszereplős egyeztetési folyamat, amely egyes nem-gazdasági értékeket gazdasági tőkévé alakít, magában hordozza a gazdasági szempontból alacsony hatékonyságú tőkeelemek elsorvadásának veszélyét. Ez a gazdasági diszkrimináció egyaránt fenyegeti a természeti és az emberi értékeket. Másrészt az értékszelekciós folyamat igencsak ellentmond a fejlesztési programok *bottom-up* (alulról felfelé) kritériumának, ugyanis abban – a szervezetek vezetőin és szakmai apparátusán túl – kulcsfontosságú szerepet játszik a piac mint hatékonysági döntőbíró.

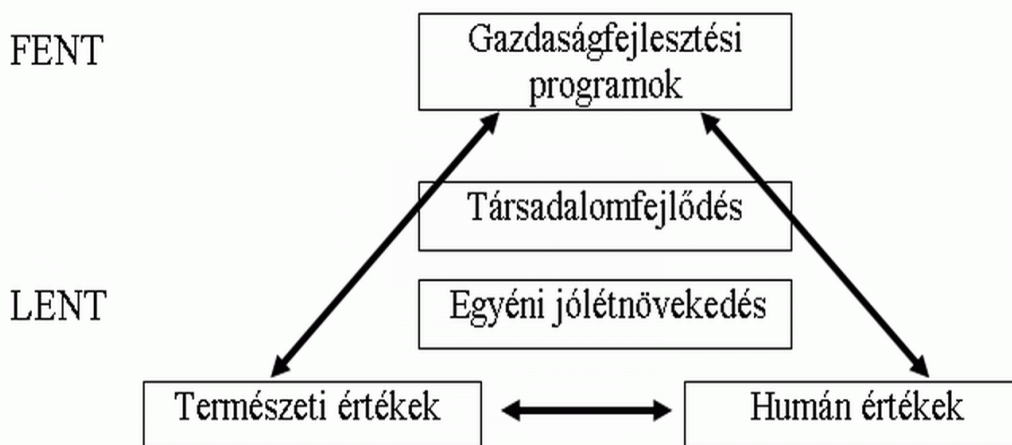
Eddigi megfontolásaink alapján kísérletet tehetünk az alternatív modernizációs paradigma modelljének szemléltetésére. Az 1. ábra folyamathatásai – kettő kivételével – eddigi fejtegetéseinket ábrázolja. A gazdaságfejlesztéstől a természeti és humán értékek felé tartó szaggatott nyilak értelméről azonban eddig nem esett szó: ezek nem az említett gazdasági diszkrimináció, hanem a gazdaságfejlesztés közép- vagy hosszú távú negatív hatásait érzékeltetik. (Ez annak a felismerésnek az ábrázolása, hogy a fejlesztési programok hatásvizsgálatai során általában csak a természeti és humán értékekre/tőkékre gyakorolt rövidtávú káros következményeket veszik figyelembe²⁴ – hiszen e rövidtávú hatások a szereplők gazdasági pozícióit veszélyeztethetik.)

²⁴ Ezt támasztja alá két ipari beruházás sorsát érintő döntés: a szervezetek vezetői nem támogatták egy fogkrém- és aeroszol tubus gyártó üzem létesítését, de egy technológiájában környezetbarát televízió-összeszerelő üzem telepítését igen.

1. ábra: Az alternatív modernizációs paradigma modellje²⁵

Ha most ezt a modellt az ökológiai paradigma modelljével akar-
nánk összehasonlítani, akkor a 2. ábrához jutnánk.

2. ábra: Az ökológiai paradigma modellje

(Az ökológiai paradigma modelljénél figyelembe kell venni, hogy „külső civil szervezetek”²⁶ dolgoznak ki közösségek számára gazdaságfejlesztési programokat: a társadalomfejlődés tehát elképzelhetetlen kizárólag endogén folyamatként.)

A két modell különbsége a fenntarthatósághoz való viszony alapján bontakozik ki: vízváltónak egyrészt egy adott társadalmi rendszer ökológiai fenntarthatósága, másrészt a rendszer szempontjából külső (exogén) és belső (endogén) erők kapcsolata és működési feltételekre gyakorolt hatása tekinthető.

²⁵ Az 1. és a 2. ábra a szerzőtől származik.

²⁶ Itt olyan szervezetekről van szó, amelyek (1) munkatársai elsősorban nem a szóban forgó közösségekből származnak; (2) sajátos célokkal, értékekkel, érdekekkel rendelkeznek; e megkülönböztetések alapján minősíthetők „külső civil szervezeteknek”.

Az itt felállított modell érvényességét a szervezetek tevékenységének elemzésével kívánom alátámasztani.

A szervezetek tevékenysége

A tanulmány utolsó részében a lehető legtömörebben próbálom bemutatni a szervezetek tevékenységét. Előtte azonban szükséges az eddig elemzett szervezetek egy kalap alá vételének alaposabb indoklása. A már vázolt tényezők közül a következőket szükséges kiemelni: (1) A szervezetek vezetői között szoros (baráti) a kapcsolat; (2) a szervezetek között intézményes az egybefonódás (hiszen a Bánya Panoráma Egyesület a Zselica Szövetség tagszervezete); (3) a két szervezet közösen bérel irodát Kaposváron (területi egybefonódás); (4) a szervezetek között a funkcionális egybefonódás jelei is felismerhetők (például a szervezetek közös és rendszeres stratégiai ülései). Minden jel arra utal tehát, hogy a két szervezet között egyfajta stratégiai együttműködés alakult ki – ahogy a vezetők fogalmazzák: „*funkcionális munkamegosztás*”, amelynek felvázolására a szervezetek tevékenységének most következő vizsgálatánál kísérletet teszek. Különös hangsúly kerül egy eddig méltatlanul elhanyagolt vonatkozásra, a szervezeti tevékenységnek az „*érintettek*”²⁷ szemszögéből történő vizsgálatára.

A tevékenységek leírását – a jobb átláthatóság kedvéért – egyrészt történeti, másrészt tematikus egységbe ágyazom. E tekintetben első feladatomban a zselici falusi társadalom ama helyzetképének felvázolását tekintem, amelyet a szervezetek vezetői az 1990-es évek elején maguknak kialakítottak, és amely egész tevékenységüket alapvetően meghatározta.

A Zselicség – a szervezetek vezetőinek szemszögéből

E kérdéskört eddigi zselici kalandozásaink során már viszonylag körültekintően körbejártuk. Most egy plasztikus, tömör képbe szeretném foglalni a tanulságokat. A „magyar falu” társadalomfejlődésére vonatkozó megjegyzéseimnek megfelelően az itteni falusi társadalmat jövőbeli „megmentői” szétesőfélben lévő, önmaguk problémáinak felismerésére és orvoslására képtelen közösségekként azonosították. A fővárosi egyetemi közegben elsajátított modernizációs-menedzseri szemléletükkel és tapasztalataikkal felvértezve villámgyorsan nekiláttak a problémák feltérképezésének, javaslatokat dolgoztak ki, majd ezeket megismertették a helyi társadalommal.

(1) A vezetők a problémák magvát a gazdasági élet dezorganizációjában vélték felfedezni. Meglátásuk szerint a Zselicség elsőd-

²⁷ E fogalom meghatározását lásd például az *Alternatív kapitalisták* című könyv bevezetőjében (Pataki–Radácsi, 2000, 19–44. o.).

leges problémái: a történelmileg alacsony mértékű ipari termelés drasztikus visszaesése, az infrastruktúra kiáltó hiányosságai, az általános tőkeszegénység, az amúgy is alacsony hatékonyságú mezőgazdasági termelés összeomlása és a vállalkozás alapjának tekinthető „kapitalista szellem”²⁸ (kockázatvállalási készség, munkamorál, a fogyasztás elhalasztásának hajlandósága, innovációs készség) hiánya.

(2) E perspektívában az egyetlen kiútnak számukra a külső forráson alapuló tőkebevonás tűnt: a későbbi gazdasági fejlődést megalapozandó kulturális (innovatív) tőkét és infrastruktúra-fejlesztésre alkalmas gazdasági tőkét próbáltak vonzani a térségbe. E tőkebevonás sikere érdekében a vezetők saját társadalmi-kapcsolati tőkéjüket kívánták bevetni.

(3) A helyi társadalom szembenállása a vázolt fejlesztésekkel már a kezdetekben kialakult, hiszen képviselőik kimaradtak mind a problémafeltárás, mind pedig a javaslatok kidolgozásának fázisából. A hangsúly itt nem tudatos mellőzésükön van,²⁹ hanem a helyi lakosok „természettől való” idegenkedésén egy közösségből kiszakadt, magas kapcsolatokkal rendelkező egyén „légből kapott” terveitől. Falusi lakosokkal való beszélgetéseinkből kiderült, hogy az idegenkedés és/vagy ellenszenv mögött alapvetően két tünetcsoport bújik meg: egyrészt a falusiak „business-szemlélet”-től való idegenkedése,³⁰ másrészt a betelepülők feltételezett önzése.³¹ E kezdetektől távolságtartó, részben elutasító magatartás alapján alakulhatott ki a Bánya Panoráma Egyesület – a továbbiakban B.P.E. – (és a később megalakuló Zselica Szövetség) munkatársaiban a falusi társadalom passzivitásba, paternalizmusba és irigykedő egoizmusba temetkező³² igen negatív képe. Az így kialakult kép a későbbiek során döntően befolyásolta a szervezet fejlesztési politikáját, amelyben a helyiekkel való együttműködés kezdetektől kevésbé hangsúlyos értéke még erősebben visszaszorult.³³

²⁸ Ez a fogalom Max Weber-től származik (1995), ma vállalkozói szellemiségnek (tudatnak) neveznénk.

²⁹ Amint azt dr. Spiegl József a vele készült interjúban megjegyezte, „*alulról jövő kezdeményezés a térségben elvétve volt*”.

³⁰ „*Üzletszagú az egész*” – ahogy azt egy visnyeszéplaki lakos megfogalmazta.

³¹ „*Ezt magadnak csinálod*” – idézte egyik „jóakaróját” Czanka Valéria.

³² A szervezetek vezetőivel folytatott interjúkban maguk a megkérdezettek használták ezeket az erősen pejoratív jelzőket.

³³ Hogy az alulról fölfelé építkező (bottom-up) fejlesztési logikától milyen távolságra áll a szervezet egyes munkatársainak általános attitűdje, azt egy – az egyikükkel készült – interjú vonatkozó részlete támasztja a leghitelesebben alá, amelyben a megkérdezett a portaprogram céljaira vonatkozó kérdésre a követ-

1990–1996/97: alpinfrastruktúra-fejlesztés és válság

Az alpinfrastruktúra (gáz, villany, közút, telefon, víz, csatornázás) kialakítására az újdonsült telektulajdonosok adományából, állami forrásokból és hitelekkel került sor. Czanka Valéria elmondása szerint ezek és a későbbi fejlesztések (kerékpárút, híd, víztározó, közösségi ház) nem lettek volna megvalósíthatók az általuk biztosított szellemi-kulturális³⁴ és társadalmi-kapcsolati³⁵ tőke nélkül. 1996-ra (rekordidő alatt) gyakorlatilag megvalósult az összes eltervezett infrastrukturális beruházás.

A gyors és átütő sikerek révén a falu ellenérzései valamelyest csillapodtak. A helyiek büszke falusiakként be akarták bizonyítani, hogy egyedül is képesek boldogulni, de be kellett látniuk, hogy a „gyüttmentek” szaktudása és informáltsága hasznukra lehet. Az eltelt idő alatt ráadásul egyre kétségbevonhatatlanabbá vált, hogy a B.P.E. nem szélhámosok gyülekezete – amint azt sokan hitték –, hanem komoly tudású civil szervezet, amely Bánya és térsége felfuttatásán, a helyi lakosok jólétének emelésén munkálkodik. A falu gyanakvásának lassú enyhülése azonban nem módosított azon, hogy „a helyiek kívül rekedtek a fejlesztési folyamaton”.³⁶ A kívülről jövő (exogén) fejlesztés kezdeti ellentmondásainak legplasztikusabb szimbóluma maga Bánya falu képe. A falu ugyanis két, térben és mondhatni időben teljesen elkülönülő egység halmaza (nem együttese): az „ófalú”-t a fejlesztések urbanisztikai szempontból jóformán érintetlenül hagyták,³⁷ míg a dombtetőre épült „újfalú”-t modern, jómódról tanúskodó házak alkotják. A két falu azonban mintha időben is elválna egymástól: az utóbbi (többségében kétlaki vagy ideiglenes életvitelt folytató) fiatal lakossága és az ófalú előregedett lakossága között gyérek a társas kapcsolatok.

E rövid kitérő célja, hogy felvezesse a *top-down* jellegű válságmenedzselő fejlesztési politikába kezdetektől kódolt ellentmondásokat. A felülről vezérelt, materialista politika ugyanis mondhatni szük-

---

kező választ adta: [a cél, hogy a programba bekapcsolódó] „*saját magát kicsit foglalkoztassa*”.

³⁴ A pályázatokat az egyesület munkatársai, barátok írták – jórészt ingyen.

³⁵ Az interjúalany elmondása szerint államigazgatási-minisztériumi és civil társadalmi kapcsolatainak a térség hasznára fordítása felbecsülhetetlen értékű az egyesület és a helyi társadalom számára. (1991-ben // *Bárdudvarnok kistérségi program* gyanánt kaptak támogatást a Környezetvédelmi Minisztériumtól, amelynek segítségével épült ki az út, híd, kerékpárút, víztározó és közösségi ház.)

³⁶ Idézet a Czanka Valériával készített interjúból.

³⁷ A falu két alkotóegysége közötti szerves kapcsolat áthidalása érdekében 2003-ban épült fel az ófaluban a Napsugár Innovációs Központ.

ségszerűen ütközött a szociálpszichológiai és mediációs szakirodalomban *elégedettségi háromszög*nek nevezett jelenség korlátaiba. (Lásd a 3. ábrát.) Eszerint – leegyszerűsítve – az emberi szükségletkielégítés (szubjektíve mért) sikere nem kizárólag a megvalósult alternatíva materiális jellemzőin alapul (dologi dimenzió), hanem az érintettekkel folytatott kommunikáció minőségén (eljárási dimenzió) és bevonásuk mértékén (bevonási dimenzió) is; vagyis a szükségletek kielégítésének nem csupán objektív-materiális, hanem szubjektív-pszichológiai követelményei is vannak.

3. ábra: Az elégedettségi háromszög

Amennyiben az utóbbi két dimenzió kielégítési szintjét a résztvevők elégtelennek minősítik, úgy az adott program sikere veszélybe kerül. Úgy tűnik, hogy az elméletben leírt mechanizmusok a B.P.E. fejlesztési tevékenysége során is megmutatkoztak, és 1996-ra komoly válságot eredményeztek az egyesület működésében. Az ugyanis egyértelmű, hogy a szervezet munkatársai figyelmen kívül hagyták az általuk kidolgozott tervek helyi társadalommal való megvitatásának és elfogadtatásának követelményét. (Pontosabban fogalmazva, egyeztetés leginkább csak a helyi társadalom vezetőjével: a bárdudvarnoki polgármesterrel folyt – aki a terveket támogatta, megvalósításukat elősegítette.³⁸) A mellőzöttség érzése, a természetes idegenkedés említett okaival (business-személet, önérdékkövetés) társulva konzerválta a helyi társadalom ellenérzéseit. Amint megjegyeztük, az ellenérzések kölcsönösek voltak: a szervezet vezetőjének elmondása szerint a kibontakozó válság, az ő szempontjából, egyszerre jelentkezett személyes és szakmai síkon. Egyrészt megelégette azt, hogy, miközben a falu lakosai őt

³⁸ Az állami pályázatokra épülő projektek keresztülviteléhez (a csupán részönkormányzati hatáskörrel rendelkező) Bányának a bárdudvarnoki önkormányzat hivatalos támogatására volt szüksége.

személyesen már-már kizsákmányolják („Kaposvárról hordtam nekik a gyógyszereket, segítettem kérvényeiket megírni...”³⁹), folyamatosan szidják és kibeszélik a háta mögött. Az ő értelmezése szerint ez volt az az időszak, amikor „a magántulajdonviszonyok kezdtek tudatosodni az emberekben”, és rossz szemmel nézték, hogy „nőnek ki a földből a pénzt érő fizikai létesítmények, és hogy ezek az »övéi«”. 1996–97-re szinte lehetetlenné vált a helyiekkel való bármilyen együttműködés, és ez az egyesület célkitűzéseinek elérését is komolyan hátráltatta. A kilátástalanság, valamint az anyagi és erkölcsi megbecsültség hiánya Czanka Valériát az egyesületből való – ideiglenes – kilépésre és munkakeresésre kényszerítette („nem volt többé szabad, hogy a rabjuk legyek”). (Talán érdemes megjegyezni, hogy a helyi lakosság bizalmatlanságában két történeti tényező is közrejátszott: egyrészt Czanka Valéria családjának viszonylag alacsony presztízse megnehezítette politikai-döntéshozói szerepének elfogadását; másrészt a régi termelőszövetkezet földjein felépülő újfalu a kollektivizálás előtt a falusiak magántulajdonában volt.)

Összefoglalva megfogalmazható a hipotézis, mely szerint a Bárdudvarnok kistérségi vidékfejlesztés a kívülről irányított infrastruktúra-fejlesztés fázisából azért nem volt képes zökkenőmentesen egy inkább alulról építkező irányba fejlődni, mert hiányoztak a fejlesztés tervezői és a helyi lakosok közötti kommunikáció, bizalom és együttműködés bejáratott csatornái. A kölcsönös félreértések a szervezet további hatékony munkáját ellehetetlenítették. Amint azt egy zselici lakos a bajsza alatt eldörmögte: „a helyi parasztember saját útjait járja; nem lehet őt kihagyni a dolgokból, mert különben keresztbe tesz”.

1996/97–2003: együttműködés és tudatformálás

A B.P.E. a válságból való kilábaláshoz előremenekült: úgy döntöttek, hogy a szervezet kiterjeszti tevékenységét az egész Zselicségre. Ezt a lépést nemcsak a bányai fejlesztés ellentmondásai, hanem egyéb okok is indokolták. A pályázatok elfogadása egyre nagyobb mértékben függött a pályázó konzorciumok méretétől: egyre inkább előtérbe került az önkormányzati, civil és vállalkozói szervezetek közötti együttműködés. Az időszakos koalíciók intézményesítésének terve öltött végül testet a Zselica Szövetségben (a továbbiakban Zs.Sz.). Ennek keretei már lehetővé tették a tevékenységek funkcionális megosztását. A kidolgozott stratégia értelmében a Zselicség átfogó keretprogramjaival a Zs.Sz., míg a specifikus programokkal

³⁹ Idézet a Czanka Valériával készített interjúból.

a B.P.E. foglalkozik. A két szervezet munkájának összehangolása érdekében egy közös, hosszú távú fejlesztési tervet dolgoztak ki.

A 2025-ig (!) szóló fejlesztési terv a Zselicség kitörési pontjait a következőkben véli felfedezni: (1) minőségi falusi és ökoturizmus; (2) környezetbarát, hagyományos technológián alapuló, nem központosított mezőgazdasági termelés; (3) egy nagyobb ipari beruházás köré szerveződő, nem központosított vállalkozói hálózat. Mindezek megvalósításakor a következő alapelveket kell figyelembe venni: a helyi munkaerő és termékek elsőbbséget élveznek; a családi vállalkozások támogatása; a helybeli értékek és a környezet védelme; és – az eddigi kudarcok tanulságát levonva – a helyi lakosok bevonása.

A célkitűzések és alapelvek ütközéséből jött létre a megálmodott jövő négy pillére: a Zselicnek 2025-re (1) gyógyító vidékké (Zselici patika program: terápiás munkahelyek, gyógynövénytermesztés, rekreációs programok, környezetbarát beruházások), (2) historikus vidékké (Alkotó zselici falvak program: identitástudat erősítése, termékarcú falvak, *borút*, bemutatóhelyek, családi vállalkozások erősítése), (3) fiatalos vidékké (Fiatalok a Zselicért program: diáktársaság, diák-szálláshelyek, faluhotel-hálózat) és (4) felemelő vidékké (Zselici életésély program: a helyi lakosság életminőségének, foglalkoztatottsági helyzetének javítása, jövedelemszerzési lehetőségek) kell válnia.

A már említett munkamegosztás jegyében a konkrét projektek a szervezetek között a következőképp oszlanak meg: a Zs.Sz. a faluhotel hálózat, a borminőség-fejlesztés, a különböző szervezetek közötti párbeszéd és együttműködés (például pályázás) feladatait látja el, míg a B.P.E. elsősorban a Portaprogramra és a diáktársaság kialakítására összpontosít. A szervezetek vezetői hangsúlyozták, hogy a kidolgozott programok sikere alapvetően attól függ, hogy (1) megfelelő marketing-stratégiával mennyire képesek a Zselicséget a figyelem középpontjába terelni, (2) mennyire képesek a helyi-ekkel saját értékeiket megláttatni és kezdeményező-készségüket erősíteni és (3) a piac mennyire lesz vevő a Zselicség régi-új termékeire.

A siker érdekében a szervezetek mindhárom fronton erőteljes propagandát indítottak. A marketing-stratégia szerves része a vezetők társadalmi tőkéjének kamatoztatása – legyen szó akár pályázatokról, akár rendezvények szervezéséről, akár az érdekérvényesítés különböző formáiról. Továbbá e stratégia fontos eleme a Zselicség szakrális ruhába öltöztetése (az egzotikumnak kedvező piaci trend-

nek megfelelően), aminek jó példája a Zselici Rend megalapítása.⁴⁰ Végül meg kell említeni a térségről született (magyar és külföldi) publikációk, valamint a valóban nagyszámú médiaszereplés szerepét a térség népszerűsítésében. A sikerek nem is maradtak el: Czanka Valéria számos Somogy megyei díj, több miniszteri díj, és az Egyesült Pro Régió díj büszke kitüntetésje. Tevékenysége külföldön is elismert, az Ashoka Alapítvány amerikai elnöke személyesen jött Kaposvárra, hogy egy hároméves Egyesült Államokbeli ösztöndíj elfogadásáról győzze meg.⁴¹

Az országos porondról a helyi felé fordulva a szervezet elsődleges céljának a passzív mentalitás pozitív jövőképekkel való megtörését tűzte ki: Czanka Valéria a végsőig kitart amellett, hogy a várva várt jóléti fordulat csakis akkor következhet be, ha a helyiek elkezdenek hinni magukban és jövőjükben: „*meg kellett tanítanunk az embereket álmodni*”.⁴² A falusiakkal való beszélgetéseink során kiderült, hogy – noha e téren átütő siker nem is következett be – az emberek egy része valóban képes a mindennapok bajaitól-gondjaitól elvonatkoztatni, és ezt többen a B.P.E. (és „Vali”) tevékenységével kötik össze. Az egyesület Portaprogramjának sikere abban rejlik, hogy a falvakba kijelölt portamenedzsereknek⁴³ sikerült fokozatosan beágyazódnuk a helyi társadalom életébe, és bejáratniuk az egyesület és érintettjei közötti csatornákat. E nélkül elképzelhetetlen lett volna az a közeledés, mely a szervezet és a helyi társadalom viszonyát jellemezte az 1996/97 utáni időszakban. Az együttműködés kialakulásában kulcsszerepet játszott, hogy a Portaprogram a jövedelem-kiegészítés nagyon is kézzelfogható eredményével kecsegtette a munkanélküliség által sújtott zselici falvak lakosait. Noha a foglalkoztatás terén sem beszélhetünk átütő sikerről,⁴⁴ az

⁴⁰ A rend funkciója egyrészt a térség megújulásához hozzájáruló (szak)emberek szimbolikus elismerése, javadalmazása, továbbá a térség iránti érdeklődés fokozása.

⁴¹ Az ösztöndíjat Czanka Valéria végül nem fogadta el.

⁴² Idézet a Czanka Valériával készített interjúból.

⁴³ A portamenedzserek írásban rögzített feladata a helyi értékek feltérképezése, a portákkal való kapcsolattartás, a porták segítése (pályázatírás, plakátkészítés), adminisztrációs feladatok ellátása. A gyakorlatban azonban részt vesznek az önkormányzatok munkájában, sőt ezen túlmenően a falu apró-nagyobb gondjainak orvoslása is nagy részben rájuk hárul. „*A cél az, hogy mindenhol mozgás legyen; hogy mindenki egymást segítse: ez az emberekre és a településekre egyaránt vonatkozik.*” (Idézet a portamenedzserek munkájának koordinációjáért felelős munkatárssal készült interjúból.)

⁴⁴ A porták a működtetőiknek havonta maximum húszezer forint kiegészítő jövedelmet biztosítanak.

egy-másfél év alatt megkötött 68 együttműködési megállapodás⁴⁵ (amelyből 28 vezetett valós tevékenységhez) nem tekinthető rossz teljesítménynek, a legfontosabb eredményről, a működő porták min-taadó és húzóerejéről nem is beszélve. E kedvező fejlemények mel-lett azonban továbbra sem szabad megfeledkezni azokról a ténye-zőkről, amelyeket az értékek és porták szelekciós mechanizmus-ainak elemzése során már érintettünk. Az elemzést kiegészítendő, érdemes a B.P.E. szelekcióra gyakorolt befolyását röviden bemu-tatni.

Az apparátus két szinten gyakorol ellenőrzést a folyamat fölött: egyrészt a portamenedzserek mindennapi munkáján keresztül (az ő feladatuk az értékek „*meglátása és megláttatása*” hordozóikkal), másrészt a Portaprogramba bekapcsolódni kívánó egyének szelek-cióján keresztül; ez utóbbi a minimális részvételi feltételek megsza-básán alapul (a csoportok fogadásának fizikai-infrastrukturális körülményei, a porta esztétikai adottságai és törvényességi kritériumok). A szelekción és az időszakos ellenőrzésen túl azonban az appará-tus a porták „piaci pozicionálása” révén azok szolgáltatásait is ellen-őrzi. Noha itt a szervezeteket elsősorban a segítség szándéka vezérli – hiszen a program résztvevői nincsenek sem „*mentálisan*”, sem „*tudásukban a vállalkozói tevékenységre felkészülve*” – és tevé-kenységük a fejlesztések elősegítésére és szakmai tanácsadásra irányul elsősorban, ez nem kérdőjelezi meg a Portaprogram *top-down* jellegét.

A felülről irányított fejlődést alátámasztják a B.P.E. egyesület döntéshozatali mechanizmusai is. Noha a döntéshozatal rendszerét behatóan nem sikerült tanulmányoznunk, a szervezet munkatársai-val készített interjúk e tekintetben egybecsengenek. Az egyesület egyik régebbi polgári szolgáltatója és egyik jelenlegi munkatársa egyaránt megerősítették, hogy a döntéshozatal a B.P.E.-en belül egyszemélyes; ahogy egyikük fogalmazott: „*Csak Vali ötletei való-sulnak meg: a döntést ő hozza, bár mindenkit meghallgat.*” A B.P.E. és a Zs.Sz. közötti együttműködés jellemzőiről csak elenyésző infor-mációink vannak. Egyetlenegy konkrét esetről tudunk: a borminő-ség-fejlesztési programot Czanka Valéria nem kívánta felkarolni, így „*Vali szólt Jóskának*”, s a Zs.Sz. beépítette programjai közé. Saját benyomásainkra hagyatkozva valószínű, hogy a két szervezet viszo-nyában egyfajta háromszemélyes együtt döntési folyamat érvénye-

---

⁴⁵ Ebben rögzítik a működés minimális feltételeit (WC, eső elleni védelem, másfél-kétórás program kidolgozása, harapnivaló-kóstolnivaló felszolgálása; mindez kétszáz forint ellenében), amelynek fejében az egyesület vállalta, hogy szórólapot állít össze a portákról, amelyeket minden somogyi iskolába eljuttat.

sül: e vezetői elit tagjai Czanka Valéria, dr. Spiegl József és Nagy György (Czanka Valéria férje, a Zs.Sz. titkára).

A piac mint szelekciós mechanizmus szerepéről eddig csak rendkívül elvont értelemben volt szó. A tanulmány utolsó részében egy konkrét példa alapján szeretném bemutatni azt a hatást, melyet a piaci mechanizmusok – az apparátus és az érintettek viszonyát módosítva – a zselici falvak életére gyakorolnak. A „termékcú falvak” koncepció a zselici vidékfejlesztés egyik alappillére: az elv abból a lényegi felismerésből született, hogy az országos turisztikai piacon azok a falvak a versenyképesek, amelyekhez egy meghatározó minőség, csomagolás, röviden egy koherens arculat kapcsolható. Ilyen minőség lehet például egy történelmi („Királyi székhely”), földrajzi („a Duna királynője”), gazdasági („az ország technológiai fellegvára”) kategória, vagy egy jellegzetes termék is („a paprika városa”). A Zselicség esetében a legjobb megoldásnak is ez utóbbi látszott: Bőszénfa így lett szarvasairól, Csököly a fehérgyászáról, Szenna falumúzeumáról, s így lehetett volna Mike krumplijáról híres. Mikének ugyanis nem volt sem jellegzetes terméke (melyet eladható volt), sem története (melyet elmesélhetett volna), ráadásul pusztuló település látszatát keltette – így hát a befektetők messziről elkerülték. Míg egy nap Mikéből „burgonyafalu” nem lett. A B.P.E. munkatársai ugyanis – a település adottságait felmérve – ezt találták a legkecsegtetőbb arculatnak. Így kerülhetett sor a Burgonyaünnep megrendezésére, a burgonya-identitás kialakítására és természetesen a burgonya termesztésére mindaddig, amíg ki nem derült, hogy a piac már nem díjazza az itteni burgonyatermelést. Holott egy komolyabb befektető fontolóra vette egy feldolgozóüzem létesítését is, ám a terv végül mégis kútba esett. Noha lehetett volna akár sikertelepülés is, Mike maradt a régi, no meg egy hamisnak bizonyult illúzióval gazdagabb. A faluban azóta nem nagyon beszélnek a burgonyáról, és – jóllehet két porta is működik a faluban – a legtöbben továbbra is segélyekből élnek. A piaci mechanizmus csődje látszólag semmit sem ártott Mikének: a falu lakosainak életesélyei nem romlottak. Nem lehet tudni azonban, hogy a „fejekben” milyen károkat okozott a burgonya-ideál elvesztése. Lehet, hogy becsapva érzik magukat, amiért egy illúziót rájuk kényszerítettek. Lehet, hogy a hibát magukban keresik, vagy a keserű sorsban. S az is lehet, hogy az egész már rég elfelejtették, a többi illúziójukkal együtt. Ottlétkor ezt igen nehéz lehetett volna megállapítani, mert éppen falunap volt, és a falu apraja-nagyja (az igen finom) vörösborban és halászlében úszott. Egy valami biztos: őket senki sem kérdezte, hogy kell-e ide burgonyafalu.

Természetesen voltak a mikeinél sikeresebb kezdeményezések is. Kaposmérőt például valóban híressé tette Kassai Lajos „Íjászbirodalma” és a bőszenfai szarvasfarmot is egyre többen ismerik. Ezek a sikerek azonban csak laza szálakkal kötődnek a Bánya Panoráma Egyesület és a Zselica Szövetség tevékenységéhez. E szervezetek pártfogói tevékenysége csupán kisszámú – persze nem elhanyagolható – sikertörténetet eredményezett. Ilyenek tekinthető például a Nagyné Gutheil Éva és férje által működtetett cserénfai „Boszi porta”, ahol a cirokseprű-készítés rejtelseibe avatják be a látogatókat. Számomra úgy tűnt, hogy a hagyományos technológiával, helyben termesztett alapanyagokból saját kezűleg készített seprűk értékesítéséből a házaspárnak számottevő jövedelemre sikerült szert tennie. Az ő példájuk azonban inkább kivételesnek, mintsem hétköznapiak mondható. Végző soron elmondható: keveseket sikerült a portaprogramba bevonni, és még kevesebbet sikerült a fedélzeten tartani. A Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, majd az Európai Unió támogatásával foglalkoztatott tíz portamenedzser állásának megszűnésével az élményporták is lehasználtak, s ebben minden jel szerint fontos szerepet játszottak a *top-down* jellegű vidékfejlesztés ellentmondásai.

Összefoglalás

Zselici vizsgálódásaink tanulságait nehéz tömören, egy-két jól megfogalmazott, sommás ítéletben összefoglalni. Egyrészt azért nehéz, mert az értékeléshez nem kínálkozik jól megragadható viszonyítási alap: a felvezetőben említett fenntarthatósági kritérium érvényességét viszonylagossá teszi a vidékfejlesztésben tevékenykedő szervezetek szűk mozgástere és az azonnali cselekvés kényszere. A tanulmányban megpróbáltam érzékeltetni, hogy milyen rendkívüli nehézségek elé állítja a megmentési terveket kidolgozó szervezetek munkatársait egy kihalófélben lévő falu lakóinak helyzetükbe való beletörődése, változástól való idegenkedése, sőt újítások iránti ellenségessége. Egy ilyen helyzet ugyanis aktivista magatartásért kiált, ám az aktivizmus könnyen rugalmatlan voluntarizmusba csaphat át. Másrészt az értékelést megnehezítették a problémával kapcsolatos személyes értékpreferenciáim és egyfajta személyes érintettség kialakulása: zselici barangolásaim során nagyon nehéz volt az ott élők nézőpontjától elszakadni és ugyanakkor – a leírás és elemzés pontossága érdekében – egyfajta közelségben is maradni. Nem állíthatom, hogy személyes benyomásaim nem befolyásolták a végeredményt. Ez még inkább igaz, ha figyelembe vesszük, hogy a tanulmány a vidékfejlesztés ellentmondásaira összpontosított; ez-

zel mintegy szükségszerűen felnagyítottam a vázolt hibákat és problémákat.

Nem lehet azonban (vagy csak igen nagy bátorsággal) azt állítani, hogy a zselici vidékfejlesztés ellentmondásmentes. Legfontosabb következtetésként levonható, hogy a vizsgált szervezetek alternatív modernizációs ideológiájának belső ellentmondásaiba eleve be voltak kódolva a fejlesztési folyamat konfliktusai és sikertelenségei. Az apparátus–piac–értékhordozó feszültségtér reflektálatlan ellentmondásai a helyi társadalom passzív ellenállásában, a fejlesztési folyamat megtorpanásában (az infrastruktúra-fejlesztés sikereit követően) csapódtak le. (Ökológiai téren a környezetszennyezés káros hatásainak jelentkezése inkább hosszú távon várható.)

Ez a diagnózis azonban nem kérdőjelezi meg a két szervezet vezetőinek a Zselicség (és lakói) felemelkedése iránt érzett mély érzelmi elkötelezettségét és felelősségérzetét. A tanulmány másik fontos megállapítása, hogy az ismertett szervezetek vezetői, s közülük is elsősorban Czanka Valéria *társadalmi vállalkozó*knak tekinthetők. Ezt a következőkre alapozom: (1) energiáikat kreatív módon (2) egy olyan akut probléma (3) kezelésére fordították, amely iránt személyes-érzelmi elkötelezettséget éreznek. A szervezetekről és vezetőikről a valóságnál – árnyalatnyival? – sötétebbre sikeredett képet tehát ellensúlyozza kezdeményezéseik előremutató jellege. Ez a kép például jóval rózsaszínűbb lenne, ha más – a vidékfejlesztésben érdekelt – szervezetek tevékenységével hasonlítottuk volna őket össze. Itt elsősorban az állami – statisztikai kistérségi társulások – és önkormányzati szervezetek nagyfokú inkompetenciáját, rugalmatlanságát, együttműködés-ellenességét, kontraszelektivitását, a politikai nepotizmus jelenségeit lehetne kiemelni. Ennél is nagyobb probléma, hogy ezek a civileknél összemérhetetlenül nagyobb súlyú és hatású szervezetek a vidékfejlesztés területén.

Az itt bemutatott, alternatívnak mondott vidékfejlesztési politika legnagyobb eredményének azt tekintem, hogy egy jóformán kilátástalan helyzetben a cselekvés nagyon is rögzös útjára lépett, és sikerült változásokat elindítani a közösségek újraépülése érdekében. Noha a választott út nem minősíthető fenntarthatónak, jobb bármilyen toporgásnál, mely a zselici falvak teljes elnéptelenedésének rémével fenyeget. Mondhatnánk úgy is: az úton elindulni igencsak nehéz, utat váltani talán egy fokkal könnyebb. Hogy valami a Zselicségben mégis megmozdult, azt egy Bányán élő öreg néni szavai bizonyítják a legékebben: *„boldogan halok meg, mert fiatalok mennek el majdan a temető előtt”*.

A fejlődésantropológia és a „development studies” szakirodalma hemzseg a felülről irányított, oktrojált fejlesztési terveket bíráló

elemzésektől. A volt gyarmatbirodalmi központok kritikusainak célkeresztjében általában a „fejlődő világban” működő transznacionális vállalatok és nemzetközi segélyszervezetek állnak. A velük szemben megfogalmazott kritika homlokterében általában a következő „bűnök” állnak: európai tudásformák érvényesítése a – gyakran lebecsült – helyi tudásformákkal szemben; a helyi kultúrák szövetének roncsolása; bevett megélhetési stratégiák ellehetetlenítése, helyi erőforrások és munkaerő kizsákmányolása; az érintettek (stakeholders) kihagyása a „fejlesztési” folyamatból stb. A két zselici vidékfejlesztési szervezet ideológiájának és tevékenységének elemzése felveti a kérdést: vajon a fejlődés és fejlesztés problematikájának „posztkoloniális” kultúrkritikája⁴⁶ kelet-közép európai viszonyokra is vonatkoztatható? Ha esettanulmányomnak valamilyen hozadéka van, akkor az talán abban ragadható meg, hogy a fentiek alapjaiban kérdőjelezi meg a (szakmai és társadalmi) nyilvánosság előtt haladónak beállított piacelvű modernizációs törekvések érvényességét és értékét.

Az általam empirikusan elemzett diszkurzív és gyakorlati modernizációs stratégia nagyon közel áll ahhoz a fejlesztéspolitikai modellhez, melyet az angolszász politikai ökológiai szakirodalom „ökológiai modernizációként” határozott meg.⁴⁷ Ennek a koncepciónak a lényege abban a sokat vitatott elképzelésben ragadható meg, miszerint a társadalmi-gazdasági fejlődés és a fenntarthatóság követelményei ellentmondásmentessé tehetők. (Amint azt láttuk, ebben a megközelítésben az összhang alapvető követelménye, hogy a közösségek – falu kistérség, régió, ország – rendelkezésére álló erőforrásokat racionálisan, a piaci feltételeknek megfelelően aknázzák ki.) Ennek az összhangnak ugyanakkor alapvető elméleti és gyakorlati követelménye a piac működésének modellezése, továbbá a piaci változásokra reagálni képes – pénzügyi, közgazdaságtani, marketing stb. – tudásformák mozgósítása. Az a tapasztalatilag bizonyított tény, hogy ez a szakértői-elitista modell képtelen a „kedvezményezett” tudását, törekvéseit becsatolni, arra enged következtetni, hogy az alternatívnak nevezett fejlesztéspolitikai megközelítések valójában sok tekintetben rokonai azoknak a hosszú (és nem túl dicső) múltra visszatekintő piacközpontú stratégiáknak, amelyek tarthatatlanságát a fejlődésantropológia és a development studies művelői nem győ-

⁴⁶ A kritikai development studies és development anthropology irodalma rendkívül gazdag és szerteágazó. Ennek ellenére érdemes az itthoni olvasókör számára egy-két alapművet kiemelni. Ilyen például Escobar (1996), Ferguson (1994), Hobart (1993) és Nelson–Wright (1995).

⁴⁷ Erről bővebben lásd például Hajer (1995), Christoff (1996), Fisher–Freudenburg (2001).

zik hangsúlyozni. Ezek alapján úgy látom, érdemes volna további energiákat fordítani a poszt-koloniális és poszt-szocialista fejlesztési modellek összehasonlító elemzésére.

Belátom, ezt a szerény konklúziót nem tekinthetjük teljesen kielégítőnek. Az olvasó joggal teheti fel az ide kívánczó kérdést: ha a piaci-modernizációs logika nem szakít radikálisan a hierarchikus, döntően tőkés érdekeket szolgáló fejlesztéspolitikák – ezek szerint nem csak a „nyugati világban” – bevett hagyományával, vajon hogyan nézne ki egy méltányos, egyenlőségelvű (egalitárius), részvételi (participatív) vidékfejlesztési stratégia? Sajnos, erre a kulcsfontosságú kérdésre ebben a cikkben nem állt módomban kitérni. Remélem, hogy mások tollából mihamarabb olvashatunk olyan pozitív példákról, amelyek segítik a válaszadást.

HIVATKOZÁSOK

Beck, U. (1997): *Túl renden és osztályon?*; in. Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*; Új Mandátum Kiadó, Budapest

Bourdieu, P. (1978): *Rekonverziós stratégiák*; in. Bourdieu, P.: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*; Gondolat, Budapest, 350–378.

Christoff, P. (1996): *Ecological modernisation, ecological modernities*; *Environmental Politics* 5 (3), 476–500.

Czanka, V. – I. Mihaly (2000): *Revitalizing A Depopulating Region in Hungary*; in. Hautecoeur, J-P. (szerk.): *Ecological Education in Everyday Life*; University of Toronto Press, Toronto

Escobar A. (1995): *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*; Princeton University Press, Princeton

Fazekas J. – Rátvai M. – Weisz Z. (1999): *Térségfejlesztési kezdeményezések kézikönyve*; III. kötet, Gyakorlati útmutató, USDOL Hungary Gyors Reagálás Projekt, Budapest

Ferguson, J. (1994): *The Anti-Politics Machine: „Development”, Depoliticization, and Bureaucratic Power in Lesotho*; University of Minnesota Press, Minnesota

Fisher, D. R. – W. R. Freudenburg (2001): *Ecological Modernization and Its Critics: Assessing the Past and Looking Toward the Future*; *Society and Natural Resources* 14, 701–709.

- Hajer, M. A. (1995): *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and the Policy Process*; Oxford University Press, Oxford
- Hobart, M. (1993): *Anthropological Critique of Development: The Growth of Ignorance*; Routledge
- Kelemen Eszter (2003): *Vidékfejlesztés felelősen – A Sokoró Ökológiai Park Alapítvány bemutatása*; Tudományos Diákköri Dolgozat, kézirat
- Nelson, N. – S. Wright (1995): *Power and Participatory Development: Theory and Practice*; IT Publications, London
- Pataki Gy. – Radácsi L. (szerk) (2000): *Alternatív kapitalisták*; Új Paradigma Kiadó, Szentendre
- Polányi K. (2004): *A nagy átalakulás*; 2. átdolgozott kiadás, Napvilág Kiadó, Budapest
- PR Herald (1999): *Napjaink homo ludens-e – A „léleklegeltető” bányája*; interjú, 3. szám
- Sen, A. (1988): *A választás szabadsága*; Tervgazdasági Fórum 4 (1), 1–15.
- Valuch T. (2001): *Magyarország XX. századi társadalomtörténete*; Osiris, Budapest
- Weber, M. (1995): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*; Cserépfalvi, A Társadalomtudomány Klasszikusai, h. n.